

ДО 100-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І 50-РІЧЧЯ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» 1968 РОКУ

UDC 94(437)[(=811.161.2'282.2(477.87)+(=161.2)]“1918/1992”

PaedDr. Marian Gajdoš, CSc.

самостатний ведецький працівник
Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a
psychologických vied SAV v Košiciach
Karpatská 5, Košice, 040 01, Slovenská republika
E-mail: gajdosm@saske.sk

PhDr. Stanislav Konečný, CSc.

самостатний ведецький працівник
Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a
psychologických vied SAV v Košiciach
Karpatská 5, Košice, 040 01, Slovenská republika
E-mail: konecny@saske.sk

POSTAVENIE RUSÍNSKEJ A UKRAJINSKEJ MENŠINY NA SLOVENSKU V PODMIENKACH ČESKOSLOVENSKA (1918–1992)*

Štúdia formou stručnej syntézy prezentuje vývoj v postavení rusínskej a ukrajinskej menšiny žijúcej na východnom Slovensku v období existencie Československej republiky. V úvodnej časti autori charakterizujú menšinu a poukazujú na faktory a okolnosti, ktoré ju spojili s československým štátom. Historická kontinuita a určité súvislosti s problematikou Podkarpatskej Rusi priniesli Rusínom na Slovensku v medzivojnovom období isté zvláštnosti v jednotlivých oblastiach života spoločnosti. Inštitúty demokratického štátu však využívali v prospech rozvoja životnej a kultúrnej úrovne komunity. Po obnovení

* Назви національних меншин у статті словацьких авторів вживаються відповідно до чинних нормативно-правових актів Словацької Республіки.

Československa a definitívnom oddelení od väčšiny etnika dochádza v nových politických podmienkach k umelým zásahom do etnogenézy minority, ktoré viedli k poklesu jej početnosti a oslabeniu národných atribútov. Po páde komunistického režimu je rozvoj menšiny limitovaný najmä jej rozdelením a niektorými prechodnými dôsledkami spoločenskej transformácie na Slovensku.

Ключові слова: *Československo, Podkarpatská Rus, Zakarpatská Ukraji-na, Rusíni, Ukrajinci.*

Marian Gajdoš

PhD in History, Professor

Senior Researcher

Institute of Social Sciences of the Center of Social
and Psychological Sciences of the SAS in Košice
Karpatská 5, Košice, 040 01, the Slovak Republic

E-mail: gajdosm@saske.sk

Stanislav Konečný

PhD in History, Professor

Senior Researcher

Institute of Social Sciences of the Center of Social
and Psychological Sciences of the SAS in Košice
Karpatská 5, Košice, 040 01, the Slovak Republic

E-mail: konecny@saske.sk

THE LEGAL AND SOCIAL STATUS OF THE ETHNIC MINORITY OF RUTHENIANS AND UKRAINIANS IN SLOVAKIA DURING THE EXISTENCE OF THE CZECHOSLOVAK STATE (1918–1992)

The authors of the study present the development of legal and social status of the ethnic minority of Ruthenians and Ukrainians in Slovakia during the existence of the Czechoslovak state. Based on recent scholarship, in the first part of the study the authors characterize basic features of the minority and explain factors and circumstances which contributed to the annexation of the territories populated by this minority by the Czechoslovak state. The fact that Ruthenians and Ukrainians lived continuously on the annexed territory, as well as the factor of establishing of the formally autonomous region of Subcarpathian Ruthenia, meant that members of this minority were characterized by several specifics which are dealt with in detail in the study. The democratic regime of the Czechoslovak Republic (1918–1938) enabled development of self-governed minority bodies in the benefit of the members of the community.

After the restoration of Czechoslovakia and the definitive separation from the majority of ethnicities, the new political conditions leads to artificial interventions in the ethnic minority ethnogenesis. This has led to a decline in its number and weakening of national attributes. After the collapse of the communist regime, the development of the minority is limited, especially, by its partition and some temporary consequences of social transformation in Slovakia.

Keywords: *Czechoslovakia, Subcarpathian Rus, Transcarpathian Ukraine, Ruthenians, Ukrainians.*

Územie dnešného Slovenska bolo na začiatku 20. storočia rovnakou multietnickou oblasťou, ako takmer všetky regióny vtedajšej strednej Európy. Bol to dôsledok zložitých migračných pohybov, osobitého formovania štátov i oneskorených národotvorných procesov v tejto časti kontinentu. Podľa sčítania obyvateľstva roku 1910 žilo v súčasných hraniciach Slovenska tiež 96 528 Rusínov, čo predstavovalo 3,4% obyvateľstva tejto oblasti a 21,6% celkového počtu Rusínov v Uhorsku¹. Tieto údaje evidentne vznikli pripísaním *ruskej* (руської) národnosti všetkým gréckokatolíckym a pravoslávnyim veriacim v krajine, čo bolo v tom čase bežným postupom a niekedy sa aplikuje dodnes.

V podstate ide o východoslovenské etnikum, ktoré sa z horného Potisia rozšírilo aj na časť územia terajšieho severovýchodného Slovenska. Jeho etnicita z viacerých príčin nenadobudla ihneď národné atribúty, preto sa ruská, rusínska, ukrajinská, niekedy aj slovenská etnická príslušnosť ako hypotézy pertraktujú už mnoho desaťročí. Tá časť etnika, ktorá žije na severe východného Slovenska, sa síce v súčasnosti väčšinou hlási k Rusínom, ale termíny Rusín, Rusnák, Rusňak, rovnako ako ich historické paralely, akými sú Karpatorus, Uhrorus či Rut(h)én nevyjadrujú ani nikdy nevyjadrovali len národnostnú identitu, ale stotožnenie sa s východným kresťanstvom či s regionálnym kultúrnym spoločenstvom žijúcim v karpatskom priestore. Menšia, ale o to vplyvnejšia časť tohto etnika sa zase identifikovala s ukrajinským národom. Ukrajinská národná orientácia bola na Slovensku propagovaná a presadzovaná najmä po druhej svetovej vojne, avšak počas bývalého režimu sa z politických a ideologických dôvodov stala jedinou oficiálnou platformou etnickej identity menšiny.

Je paradoxné, že fenomén uhorských Rusínov sa stal politickou otázkou práve v období prvej svetovej vojny. Pobyt v mnohonárodnej rakúsko-uhorskej armáde, kontakt s príslušníkmi slovanských národov, najmä s ruskými vojakmi, vplývali na národné vedomie Rusínov. Podnetom pre národnooslobodzovacie hnutie v tomto období a priestore boli nielen ambície Ruska, ale najmä 14 bodov amerického prezidenta T. W. Wilsona z 8. januára 1918 o vojnových cieľoch Dohody. Jedným z nich bolo totiž uznanie práva na autonómny vývoj

pre všetky utláčané národy Rakúsko-Uhorska. Ďalší osud Rusínov v Uhorsku bol úplne otvorenou otázkou, ktorú začali aktívnejšie riešiť skupiny ich inteligencie.

Najaktívnejšie si počínali predstavitelia rusínskych prisťahovalcov v USA, ktorí v demokratických pomeroch a v podnetnejšom prostredí politicky dozreli a realisticky analyzovali postavenie svojich krajanov a ich perspektívy. Vydávali vlastnú tlač a zakladali svoje kultúrne a náboženské spolky. Výrazom zblíženia rôznych názorových skupín bolo založenie Americkej národnej rady Uhro-Rusínov (ANRU-R) 23. júla 1918 v Homesteade, predsedom ktorej bol síce J. Gardoš, no hlavnú úlohu v nej zohrával G. I. Žatkovič. Na jej zasadnutí v Scrantone 12. novembra 1918 schválila pripojenie juhokarpatských Rusínov k Česko-Slovensku. Argumentom bola jazyková príbuznosť a dôveryhodnosť štátu, vrátane prísľubu priznať územiu Rusínov autonómiu².

V jeseni 1918 sa začali aktivity aj v hnutí Rusínov v bývalom Uhorsku. Jednou z prvých akcií bolo zhromaždenie Rusínov zo Spiša a Šariša v Starej Ľubovni 8. novembra 1918, na ktorom zvolili *Ruskú národnú radu* (RNR) vedenú M. Mihaličom a E. Nevickým. Uznala jednotu uhorských a haličských Rusínov a vyzvala ich k spolupráci i spoločnému postupu. Prevládala v nej vtedy idea spojenia zemí uhorských Rusínov s Ukrajinou. E. Nevický a jeho manželka I. Nevická boli prvými stúpenkami ukrajinskej orientácie v národnom hnutí Rusínov na Slovensku³.

Napriek ukrajinskému hnutiu na území Marmarošskej župy, podpore idey integrity Uhorska v Užskej župe, ale aj obdobnej aktivity maďarskej vlády grófa M. Károlyiho už koncom jesene 1918 dochádzalo k istým posunom v názoroch niektorých rusínskych politikov. RNR presídlená do Prešova, ktorú vtedy viedol Dr. A. G. Beskid, sa vo vyhlásení z 19. novembra 1918 fakticky postavila len za sebaurčovacie právo Rusínov, ako aj proti rozdeleniu ich územia. Po spojení sa s *Radou Lemkov* v decembri 1918 sa premenovala na *Karpatoruskú národnú radu* (KRNR) a dokonca 7. januára 1919 sa vyslovila za pripojenie rusínskych území k Československu. A. Beskid počas návštevy Dr. V. Šrobára, ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, v Prešove 11. januára 1919 ho požiadal, aby boli Rusíni na Slovensku pod ochranou československého štátu, lebo k maďarským orgánom už nemajú dôveru⁴.

Významnú úlohu pri politickom zorientovaní reprezentácie Rusínov na Slovensku tiež zohrala *Slovenská národná rada* (SNR). Rusínom vtedy chýbali základné informácie o vývoji rusínskeho hnutia v Amerike, ale aj o udalostiach v Prahe a v Martine. SNR preto dňa 30. novembra 1918 vydala k rusínskemu obyvateľstvu na Slovensku manifest. Proklamácia „*Bratia, Rusíni*“ vyjadrovala najmä myšlienku jednoty v boji oboch národov za národné práva a odmietla ideu integrity Uhorska. SNR sa vyslovila za riešenie ekonomických, ale aj sociálnych otázok a za plnú autonómiu Rusínov v cirkevných a školských

záležitostiach. V tomto zmysle sľúbila nielen ľudové školy s materinským vyučovacím jazykom, ale i rusínske gymnáziá, ba aj univerzitu⁵.

Od začiatku roku 1919 sa postupne zjednocovali aj stanoviská na domácej politickej scéne. Dňa 8. mája 1919 v Užhorode sa stretli predstavitelia troch národných rád z Prešova, Užhorodu a Chustu a dohodli vytvorenie spoločnej *Centrálnej ruskej národnej rady* (CRNR). Jej predsedom sa stal A. G. Beskid, podpredsedami A. Vološin a J. Braščajko. CRNR vyslala do Prahy početnú delegáciu, ktorá oznámila prezidentovi a vláde súhlas so štátoprávnym riešením otázky Rusínov bývalého Uhorska⁶. Nejasnosti zostali v riešení otázky hraníc autonómneho územia so Slovenskom, ktorá sa stala predmetom rokovaní, ale aj sporov až do roku 1939⁷.

Na jar 1919 bola situácia v podkarpatských župách vzhľadom na vojnové operácie veľmi neprehľadná, avšak skomplikovala sa s aj na severovýchodnom Slovensku. Eufória zo získanej národnej slobody sa totiž prejavila tiež v snahe potlačiť všetko neslovenské, teda maďarské aj rusínske hnutie. Prezentovala sa ako úsilie brzdiť rozvoj rusínskeho školstva a povýšenecký postoj slovenských úradníkov, predovšetkým zo západného a stredného Slovenska, k Rusínom a k ich problémom. Rusínsky jazyk nebol zavedený do verejnej správy a postupne bol vytlačovaný aj zo škôl. V dotazníku školského inšpektorátu sa rusínska národnosť vôbec nespomínala a školy boli pokladané za slovenské. Inšpektori zasahovali aj do vecí cirkevných škôl. Rusínski učitelia boli prepúšťaní pre nedostatočnú znalosť slovenského jazyka. Protesty Rusínov sa riešili až po intervencii prezidenta T. G. Masaryka a premiéra Dr. K. Kramaša.

Na druhej strane, 24. augusta 1919 A. G. Beskid odovzdal vláde ČSR memorandum pod názvom *Karpatoruská otázka v Československé republice*. Navrhoval, aby do autonómnej oblasti, okrem bývalých Užskej, Berežskej, Ugočskej a Marmarošskej župy, bol zaradený aj Ľubovniansky okres zo župy Spišskej, ako aj Šarišská a Zemplínska župa. Ako riešenie pripúšťal referendum na uvedenom teritóriu ale aj v Spišskej, ba i v Gemerskej a Abovskej župe. Mestá Prešov, Humenné, Užhorod, ako aj Nové Mesto pod Šiatrom označil za hlavné hospodárske a kultúrne strediská tunajších Rusínov. Tým z nich, ktorí budú v slovenských, maďarských či rumunských regiónoch, by mali byť tiež priznané všetky menšinové práva. A. G. Beskid vyslovil tiež požiadavku, aby záležitosti, ktoré sa týkali rusínskeho územia a obyvateľstva boli považované za medzinárodnú otázku, ktorú má riešiť ministerská rada a nie minister vnútra⁸.

Rusínska reprezentácia tiež kritizovala súpis obyvateľstva v roku 1919. Slovenskí sčítací komisári vraj ovplyvňovali Rusínov tiež tým, že ako Slováci nebudú platiť koblinu a rokovinu, kým ako Rusínom sa im tieto poplatky zvýšia. Tieto sa však vždy viazali na príslušnosť k cirkvi, nie k národnosti. Podobným nezmyslom boli aj hrozby, že ako Rusíni nedostanú prídely múky a

cukru a pod. Komisári údajne otázky formulovali sugestívne a niekedy sa uchýľovali takmer k politickému vydieraniu. Riešenie sťažností pripadlo slovenským úradom, lebo centrálné orgány sa vtedy zaoberali štátnou správou a konferenciou v Paríži.

Rozhodnutie mierovej konferencie o pričlenení územia Rusínov južne od Karpát do rámca Československej republiky bolo zakotvené v čl. 53 mierovej zmluve s Rakúskom aj v sprievodnej, tzv. menšinovej zmluve uzavretej medzi Dohodou a Československom, ktoré boli podpísané 10. septembra 1919 v Saint Germain-en-Laye⁹. Zmluva tak v článkoch 10–13 zaväzovala republiku plniť podmienky spojené s pripojením teritória juhokarpatských Rusínov, najmä mu priznať autonómiu v oblasti jazyka, školstva, náboženstva, ale i miestnej správy. Výkonnú moc mal predstavovať guvernér zodpovedný snemu, avšak menovaný prezidentom. Skoro doslovné znenie týchto záväzkov bolo zaradené v podobe § 3 v hlave prvej Ústavy Československej republiky z 29. februára 1920¹⁰.

Pre Rusínov na Slovensku bolo ale v tejto súvislosti rozhodujúce najmä stanovenie západnej hranice rusínskeho územia, na ktorom mala byť zriadená autonómia. Teritoriálna komisia vychádzala z druhej demarkačnej čiary, ktorú v decembri 1918 určil francúzsky premiér G. Clemenceau ako východnú hranicu československého štátu v čase, kedy sa o pripojení územia južne od Karpát ešte neuvažovalo. Československá delegácia v Paríži, vzhľadom na sľuby Rusínom, navrhla posunúť hranicu na východ tak, aby mesto Užhorod bolo na rusínskom území, ale aby železničná trať Čop–Užhorod–Užocký priesmyk tak zostala v rámci Slovenska.

Právnym základom pre dočasnú politickú správu pripojeného územia juhokarpatských Rusínov sa v tom čase stal *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi pričlenenej parížskou konferenciou republiky Československej*, ktorý vyhlásil vrchný veliteľ i generál E. Hennocque formou proklamácie z 18. novembra 1918. Rusínov na Slovensku sa týkal popis hraníc Podkarpatskej Rusi, nepriamo i riešenie otázky jazyka. Za oficiálny a vyučovací jazyk bol totiž vyhlásený ľudový jazyk, a to bez presnejšej špecifikácie¹¹. Rusíni používali rôzne dialekty, preto vznikol spor medzi stúpenkami ruského jazyka, ukrajinčiny a tzv. jazyčia, teda zmesi cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestneho dialektu, ktorý bol ich veľkou traumou i v ďalších desaťročiach¹².

V generálnom štatúte bol zahrnutý čiastkový výsledok rokovaní medzi rusínskymi a slovenskými predstaviteľmi o západnej hranici Podkarpatskej Rusi. Pod jej správou sa dostalo 32 obcí západne od rieky Uh, ktoré teritoriálna komisia pôvodne priznala Slovensku, a v ktorých žilo 25 260 obyvateľov¹³. Posunutie hranice sa uskutočnilo ešte raz, keď *Klub slovenských poslancov* sa rozhodol dobrovoľne odstúpiť Rusínom úzky pás územia priemerne v šírke

5 km medzi riekami Uh a Cirocha v Užhorodskej župe i časť teritória na severovýchodnom Zemplíne v minimálnom rozsahu¹⁴. Zmena hranice, hoci len administratívnej jednotky štátu, nebola jednoduchá. Východné Slovensko predstavovalo etnicky zmiešané územie a snahy Rusínov zahrnúť východoslovenské župy do rámca Podkarpatskej Rusi vnímali Slováci veľmi citlivo. Územie Slovenska chápali ako istejšie, štátom pevne chránené, kým Podkarpatská Rus bola pričlenená len dodatočne a neboli tajomstvom ani územné nároky susedov, hlavne Maďarska. Slováci sa preto snahám o posúvanie hraníc na západ, ale i ďalším aktivitám Rusínov na Slovensku bránili. Usilovali sa hlavne presadiť oddelené chápanie etnickej a konfesionalnej príslušnosti obyvateľstva.

Podľa sčítaní ľudu v rokoch 1921 a 1930 žilo na Slovensku 88 970, resp. 95 783 ľudí ruskej, rusínskej alebo ukrajinskej národnosti. Predstavovalo to asi 3%, resp. 2,9% z celkového počtu jeho obyvateľstva¹⁵. Severovýchod patril aj k najmenej rozvinutým oblastiam nového štátu. Značný podiel patriarchálno-naturálneho hospodárenia v ekonomickej štruktúre regiónu sa prejavoval tiež v prežívaní určitých prvkov predkapitalistického typu sociálneho rozvrstvenia obyvateľstva, v ekonomickom zaostávaní, ale tiež v politickej rozdrobenosti inteligencie a v národnej dezorientácii ľudu.

Severovýchodný región Slovenska sa vyznačoval dominanciou pomerne zaostalého poľnohospodárstva, kým priemyselnú základňu tvorilo len niekoľko drobných podnikov na ťažbu a spracovanie dreva, na výrobu dreveného uhlia, ako aj malé mlyny a liehovary. V roku 1930 89% tunajších Rusínov pracovalo v poľnohospodárstve. Priemysel a remeslá zamestnávali len 3,5% obyvateľstva tohto regiónu. Bolo veľmi málo pracovných príležitostí, preto práve túto oblasť charakterizovala vysoká nezamestnanosť, ktorá vzrástla v čase povojnovej krízy (1921–1923) a veľkej hospodárskej krízy (1930–1934). Bieda, zaostalosť a dlhy živili ľavicové tendencie a viedli tiež k revoltám proti exekúciám v Habure, v Čertižnom a v Borove v roku 1935¹⁶.

Veľkou nevýhodou bolo, že všetky okrajové územia republiky, teda aj Podkarpatská Rus i severovýchodné Slovensko s istým podielom rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva, figurovali v podmienkach trhového hospodárstva na periférii záujmov a investičných zámerov podnikateľských kruhov. Sociálna a kultúrna politika štátu, miestna správa, ako aj samospráva mali obmedzené možnosti a zdroje problémy riešiť. Nižší štandard vykazovala zdravotnícka starostlivosť, školstvo, ale i osvetová práca, hoci v porovnaní so stavom z čias Uhorska boli dosiahnuté pozitívne zmeny a očividne sa zvýšila celková životná i kultúrna úroveň obyvateľstva v oboch susediacich regiónoch.

Na druhej strane, vytvorením Československa vznikli oveľa priaznivejšie podmienky aj pre spravodlivejšie riešenie otázky národnostných menšín, ktoré sa ocitli na jeho území. Dohodové štáty dokonca prevzali záruku nad ochranou

etnických minorít, ktoré vznikli po rozpade Rakúsko-Uhorska a osmanskej ríše a garantovali rešpektovanie hospodárskych, politických, jazykových i kultúrnych práv všetkých obyvateľov bez ohľadu na pôvod, národnosť, rasu alebo štátne občianstvo v zákonodarnej, vládnej, výkonnej, súdnej i administratívnej oblasti, teda aj Rusínov a Ukrajincov žijúcich na Slovensku. Všetky ustanovenia tejto tzv. menšinovej zmluvy boli inkorporované do Ústavy. Ústavné články uvedené v hlave šiestej *Ochrana menšín národných, náboženských a rasových* v §§ 128–134 menšinám, okrem ochrany, priznávali fakticky všetky politické a kultúrne práva¹⁷.

Súčasne s ústavnou listinou bol prijatý veľmi dôležitý zákon č. 122/1920 Zb. z. a n., ktorý stanovoval zásady jazykového práva. Zákon za úradný určil „jazyk československý“, avšak v súdnych okresoch s kvalifikovanou menšinou (najmenej 20%) boli úrady a orgány republiky povinné prijímať podania a tiež reagovať na ne i v jazyku príslušnej národnostnej menšiny. Táto povinnosť sa vzťahovala i na samosprávne orgány, zastupiteľské zbory i verejné korporácie za rovnakých podmienok. Podľa § 5 jazyk príslušnej národnostnej menšiny mal byť vyučovacím jazykom na jej menšinových školách¹⁸. V zmysle menšinovej zmluvy a v duchu uvedeného zákona bolo tak možné za demokratických, hoci tiež určených, podmienok, otvárať a zakladať školy aj s iným než českým alebo slovenským vyučovacím jazykom.

Prirodzene, s celkovým rozvojom vzdelávacieho systému v republike rástol aj počet národnostných, tzv. menšinových, škôl a zvyšovala sa aj ich kvalitatívna úroveň. Na druhej strane, menšia hustota školskej siete v regiónoch obývaných menšinami, ale niekedy aj nerovnomerné rozdeľovanie prostriedkov zo štátneho rozpočtu na tieto účely, boli dosť často predmetom kritiky. Týkalo sa to aj škôl pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku. Hoci ich počet v porovnaní s minulosťou výrazne vzrástol, išlo predovšetkým o ľudové školy zriadené gréckokatolíckou cirkvou, v ktorých jazykom vyučovania bolo spravidla *jazyčie*, ba neraz priamo rusínsky dialekt sčasti doplnovaný ruskou či cirkevnoslovanskou lexikou.

V školskom roku 1923/1924 bolo na Slovensku deväť štátnych škôl s vyučovacím jazykom ruským a 87 cirkevných škôl tohto typu, ktoré spolu navštevovalo 10 611 žiakov. V cirkevnej meštianskej škole v Prešove študovalo 160 žiakov a v cirkevnom učiteľskom seminári 84 študentov. Na slovenských stredných školách sa vtedy učilo celkom len 39 žiakov rusínskej a ukrajinskej národnosti. Prvá štátna meštianska škola, ktorá mala aj paralelné triedy s ruským vyučovacím jazykom, vznikla v Medzilaborciach v roku 1931¹⁹. V tom istom roku, z celkového počtu 215 ľudových škôl v Prešovskej eparchii bolo presne sto škôl s „ruským“ vyučovacím jazykom a 13 škôl zmiešaných, v ktorých sa učilo po slovensky aj po rusky²⁰.

Od začiatku tridsiatych rokov sa stupňoval tlak politických strán, spolkov aj cirkevných kruhov vedených biskupom P. P. Gojdičom na rozširovanie siete

škôl pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo. Z iniciatívy *Spolku ruských učiteľov* vznikol prípravný výbor, ktorý vypracoval memorandum žiadajúce ruské školy v obciach, v ktorých Rusíni a Ukrajinci tvorili väčšinu. V rokoch 1931–1937 došlo preto k zmene slovenského vyučovacieho jazyka na ruský v 59 ľudových školách a v 43 školách bol zavedený ako predmet *ruský jazyk*, a to s týždennou trojhodinovou dotáciou. V období tzv. druhej republiky došlo ešte k povoleniu ruských paralelných tried v ďalších 20 obciach²¹. Naďalej pritom fungovali *Gréckokatolícka bohoslovecká akadémia* (od roku 1880), od roku 1895 *Gréckokatolícky ruský učiteľský seminár* a od roku 1936 *Gréckokatolícke ruské reálne gymnázium*²².

Československé zákonodarstvo relatívne liberálne upravovalo aj praktické využívanie práva na zhromažďovanie a spolčovanie, čo umožňovalo i rusínskej a ukrajinskej menšine na Slovensku dožadovať sa akceptovania a presadzovať požiadavky i touto formou. Od roku 1920 sa postupne formovali politické strany a hnutia aj na teritóriu Podkarpatskej Rusi, pričom sa usilovali získať voličov aj medzi Rusínmi na Slovensku. Pravda, angažovali sa strany s celoštátnou alebo s celoslovenskou pôsobnosťou, ako i strany národnostných menšín. Najstaršou politickou stranou rusínskeho obyvateľstva ale bola Ruská ľudová strana (RLS) [*Русская народная партия*], ktorá vznikla 23. mája 1919 a mala stúpencov práve na východnom Slovensku. Bola rusofilsky orientovaná a formovala sa pod evidentným vplyvom Československej národnodemokratickej strany

Žiadala zriadenie autonómie pre Podkarpatskú Rus a úpravu jej hraníc so Slovenskom. Predsedom strany bol A. G. Beskid, podpredsedami sa stali jeho synovec N. A. Beskid a T. Rojkovič. Strana nastoľovala požiadavky, ktoré sa týkali používania jazyka, vzdelávania, poistenia, uplatňovania práv i slobôd rusínskeho obyvateľstva a konštatovala nevyhnutnosť zjednotenia politických síl ruského smeru²³. Po vymenovaní A. Beskida za guvernéra Podkarpatskej Rusi v roku 1923 funkciu predsedu v nasledujúcom roku prevzal Dr. K. P. Mačík. Tlačový orgán strany *Народная газета* redigoval Dr. I. Židovský.

Niekoľkí rusínski predstavitelia zo Slovenska sa angažovali v niektorých ďalších politických stranách. Napríklad, v ruskej frakcii vládnej agrárnej strany, ktorú viedol E. Bačinský, Rusínov zo Slovenska vtedy zastupovali V. Karaman a P. Židovský. Na druhej strane, Autonómny poľnohospodársky zväz (APZ) [*Автономный земледельческий союз*], ktorému od roku 1933 predsedal A. Bródy, realizoval opozičnú politiku. APZ sa hlavne v záujme autonómie pokúšal o spoluprácu s *Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou* (HSLS), aby tak získal určitú podporu tiež na východnom Slovensku, ktoré zastupoval Dr. I. Pješčak.

O priazeň na východnom Slovensku sa usilovala aj Ruská nacionálno-autonómna. Strana Dr. S. Fencika. Ukrajinsky orientované politické strany,

akými boli Kresťanská ľudová strana [*Християнсько-народна партія*] Mons. A. Vološina a Sociálnodemokratická strana Podkarpatskej Rusi [*Соціал-демократическая партия Подкарпатской Руси*] J. Révaya, nemali na východe Slovenska žiadny vplyv. Príslušnosť menšiny k ukrajinskému národu v plnej miere akceptovala a propagovala Komunistická strana Československa od roku 1925, no národné vedomie ľudu na východnom Slovensku ovplyvňovala až po roku 1945²⁴.

Systematickejší a mnohostrannejší vplyv na Rusínov, resp. Ukrajincov na východe Slovenska v porovnaní s politickými stranami a zoskupeniami mali vtedy kultúrno-osvetové organizácie, ktoré sa často výrazne podieľali na získavaní sympatií a nepriamo i hlasov podporujúcich niektorú z politických strán. Boli to hlavne Ruský kultúrno-osvetový spolok Alexandra Duchnoviča [*Русское культурно-просветительное общество имени Александра Духновича*] a ukrajinská kultúrna organizácia *Просвіта*, ktoré medzi sebou ostro súperili o väčší vplyv na rusínske a ukrajinské obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, ale aj severovýchodného Slovenska.

Spolok Alexandra Duchnoviča vznikol 22. marca 1923 na stretnutí 163 rusínskych národovcov v Mukačeve. Podľa stanov, cieľom spolku bolo podieľať sa na kultúrnom rozvoji rusínskeho ľudu v Československej republike, obzvlášť v mravnom a vo vlasteneckom „ruskom“ duchu vylučujúc akúkoľvek politickú činnosť²⁵. V súlade s tým spolok vydával a rozširoval knihy a brožúry, otváral svoje filiálky, resp. čítárne a zakladal divadelné, hudobné, spevácke a športové krúžky a skupiny. Vznikali sekcie, rad pobočiek spolku a hustá sieť čítární.

Filiálka v Prešove bola vytvorená 13. júna 1924 za účasti 18 rusínskych aktivistov, ktorí zvolili deväťčlenný výbor na čele s predsedom J. Kizakom. Pobočka sa rýchle rozvíjala vďaka podpore zo strany kapituly, ale aj tamojších ruských škôl²⁶. V roku 1928 mala na východe Slovensku už 12 čítární, päť dramatických krúžkov, dva spevácke krúžky a dve hudobné telesá²⁷. Bolo tak logické, že od 19. júna 1930 bol *Spolok A. Duchnoviča v Prešove* samostatnou organizáciou. Prvým predsedom sa stal prelát Dr. S. Smandray, podpredsedom Jozef Kizak a post tajomníka obsadil učiteľ I. Göndör²⁸.

K oživeniu rusínskeho hnutia na východnom Slovensku prispelo najmä XI. výročné valné zhromaždenie Spolku A. Duchnoviča, ktoré sa konalo 11. júna 1933 v Prešove v spojení s *Dňom ruskej kultúry* a slávnostným odhalením sochy A. V. Duchnoviča pri príležitosti osláv 130. výročia jeho narodenia. Jeho účastníci žiadali zastavenie ukrajinizácie škôl, používanie ruských učebníc, ale i ukončenie údajného prenasledovania rusínskych učiteľov a zmenu personálneho obsadenia školského referátu v prospech stúpencov ruskej orientácie. Súčasťou rezolúcie bola požiadavka začleniť hymnu Podkarpatskej Rusi do štátnej hymny, deň narodenia A. V. Duchnoviča (24. apríl) oslavovať ako národný sviatok, ako aj zaviesť ruské nápisy a ruské úradovanie v Podkar-

patskej Rusi. Zhromaždení aktivisti požadovali zastavenia „slovakizácie“ rusínskych detí i vzniku ruských škôl vo všetkých rusínskych obciach na severovýchodnom Slovensku²⁹.

Kultúrno-osvetová organizácia *Просвіта*, ktorá ideovo nadväzovala na tradície spolku založeného roku 1868 vo Lvove, vznikla v Užhorode v roku 1920. Združovala časť inteligencie Podkarpatskej Rusi, ktorá začala akceptovať ukrajinskú národnú a kultúrnu identitu tamojšieho obyvateľstva. Za predsedu spolku bol zvolený Dr. J. Braščajko a členmi jeho vedenia sa stali A. Vološin, V. Hadžega, M. Dolinaj, S. Kločurak, H. Stripský, A. Štefan, ale tiež lingvista Dr. I. Paňkjevič³⁰. Práve on patril ku relatívne početnej skupine haličských emigrantov, ktorí sa usadili na Podkarpatskej Rusi a pedagogickou či kultúrnou aktivitou alebo prácou vo verejnej službe sa stali nositeľmi a priekopníkmi idey ukrajinizmu aj v tomto regióne.

Medzi rusínske obyvateľstvo na východnom Slovensku sa táto koncepcia dostávala ešte príliš izolovane a sprostredkovane, aby sa mohla rozšíriť alebo zapustiť hlbšie korene. Až začiatkom dvadsiatyh rokov sa propagátormi ukrajinskej národnej a kultúrnej identity stali najmä učitelia a kňazi, ktorí boli v Československu internovaní po porážke Ukrajinskej ľudovej republiky. Križevacký biskup D. Njaradi ako administrátor Prešovskej eparchie v rokoch 1922–1927 umožnil 34 haličským utečencom získať miesta kňazov a učiteľov gréckokatolíckych škôl na východnom Slovensku³¹. Osobnosťou medzi nimi bol M. Macijovič, profesor gymnázia v Prešove, istý čas riaditeľ tamojšej učiteľskej akadémie, autor učebníc a priekopník sociálnej starostlivosti o mládež³².

Просвіта v Československu mala asi 15 000 členov a desať pobočiek, z toho dve boli na Slovensku, a to v Prešove a v Bratislave. Vydávala kultúrnu, osvetovú, edičnú, ale aj bádateľskú činnosť a v roku 1934 už mala k dispozícii celkove 230 čítární, z toho sedem sa nachádzalo na Slovensku. Čítárne veľmi aktívne pracovali v jednotlivých mestách i obciach a zaslúžili sa o prezentovanie nielen ukrajinského jazyka a kultúry, ale i národnej identity, ktorej však v tomto regióne, vzhľadom na dovtedajší vývoj, chýbali isté historické väzby. Pobočka organizácie *Просвіта* v Prešove vznikla v roku 1930 z iniciatívy spisovateľky I. Nevickej, manželky E. Nevického, jedného z pionierov ukrajinského hnutia na území Slovenska. Aktivizovala sa najprv v ženskom hnutí, ale krátky čas na začiatku tridsiaty h rokov vydávala v ukrajinčine dvojtyždenník *Слово народа*. Jej významným pomocníkom bol najmä D. Zubrický. Pobočka v Prešove najprv fungovala pod vedením kanonika prešovskej eparchie E. Biharyho. Po jeho smrti v roku 1934 túto povinnosť prevzal ďalší kanonik eparchie, J. Ďulaj, ale pôsobenie organizácie začalo prejavovať určité znaky stagnácie³³.

Kríza v rokoch 1929–1933 vyvolaná nadvýrobou zasiahla celú svetovú ekonomiku, ale v Československu, vzhľadom na vysoký podiel spotrebného

priemyslu a exportu, výroba klesla v priemere na 60% predkrízovej úrovne. Východ republiky poznačila aj ekonomická štruktúra regiónov, ale aj niektoré ich ďalšie osobitosti, hlavne v geografickej, demografickej a sociálnej oblasti³⁴. O to zložitejší bol hospodársky vývoj v týchto častiach štátu, a preto kríza tam mala zvlášť devastačný priebeh a veľmi vážne sociálne a politické dôsledky.

Na druhej strane, udalosti v zahraničí v spojení s radikalizáciou domácich pravicových i ľavicových síl viedli do istej miery k marginalizácii ukrajinskej a rusínskej otázky v Československu. Od roku 1936 bola súčasťou národnostnej politiky kompromisov pri riešení aktuálnych problémov a požiadaviek etnických menšín. Nacionalistické heslá v druhej polovici 30. rokov nemali medzi Rusínmi na Slovensku ohlas, hoci prispeli k aktivizácii ich vedúcich predstaviteľov. Hoci v popredí bola autonómia Podkarpatskej Rusi, s nárokmi vyšli tiež zástupcovia Rusínov zo severovýchodného Slovenska. V priebehu roku 1937 odzneli návrhy na posun administratívnych hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, vznik školského inšpektorátu pre rusínske školy na Slovensku, ako i na výhody pre gréckokatolícku cirkev³⁵.

Na jar roku 1938 sa formoval i politický program Rusínov a Ukrajincov na Slovensku. Bol poznačený autonomizmom, ktorý vyjadrovala požiadavka o administratívne pričlenenie časti východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi. RNR, od októbra v súlade s autonómnou vládou Podkarpatskej Rusi, pomocou učiteľov rusínskych škôl a kňazov gréckokatolíckej cirkvi šírila memorandum požadujúce pripojenie rusínskych obcí k Podkarpatskej Rusi a organizovala jeho podpisovanie³⁶. Stanovisko RNR sa podstatne zmenilo na základe informácii o zásahoch Vološinovej vlády voči rusofilom aj obáv súvisiacich s aspiráciami Maďarska na celé územie Podkarpatskej Rusi³⁷. Preto RNR, ktorú vtedy viedol T. Rojkovič, na zasadnutí 22. novembra 1938 väčšinou hlasov (88,2%) rozhodla o zotrvaní východoslovenských Rusínov v rámci autonómneho Slovenska³⁸.

Vyhlasenie samostatnosti Slovenska, zriadenie Protektorátu Čechy a Morava a anexia Podkarpatskej Rusi znamenali de facto dočasný zánik Československa, ktorého kontinuitu reprezentovalo len tzv. dočasné štátne zriadenie so sídlom v Londýne. Vznik slovenského štátu výrazne poznamenal i postavenie národnostných menšín, ktoré bolo determinované najmä závislosťou štátu od Nemeckej ríše, ideológiou nacionalizmu, ale predovšetkým ústupom od demokratických zásad rešpektovaných v Československu. Aj Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 deklarovala rovnosť všetkých občanov pri ochrane ich života, slobody a majetku a v ustanoveniach hlavy XII navyše uznala národným skupinám jazykové, kultúrne, ba i politické práva, ale rozsah týchto ústavných záruk obmedzovali iné zákony a výkonná moc i politická prax ich ostentatívne nedodržiavali či úplne ignorovali³⁹. Extrémny ráz mala tzv. Dudášova doktrína, podľa ktorej sú Rusíni na Slovensku vlastne Slovákmí⁴⁰.

Vzťah slovenských úradov k asi 60 000 Rusínom a Ukrajincom bol však od začiatku charakterizovaný nedôverou a silne ovplyvnený i dobovou atmosférou. Okupácia Podkarpatskej Rusi a časti severovýchodného Slovenska Maďarskom, nacionalistická koncepcia presadzovaná školstvom a kultúrnymi inštitúciami, ale i užšie hospodárske, administratívne a kultúrne prepojenie tohto regiónu s inými časťami Slovenska totiž fungovali ako asimilačné činitele. Režim pod vedením Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany tento trend urýchl'oval a podporoval, čo vyvolávalo sústavné napätie, najmä medzi úradmi a gréckokatolíckou cirkvou vedenou biskupom P. P. Gojdičom. Rusíni a Ukrajinci zvlášť ostro odmietali zapojenie Slovenska do vojny proti ZSSR, často zaujímali proruské, niekedy i komunistické postoje a vo veľkej miere sa zapájali do protifašistického odboja doma i v zahraničí⁴¹.

Ukončenie II. svetovej vojny a obnovenie Československa vytvorili pre Rusínov a Ukrajincom na Slovensku dobré politické a spoločenské predpoklady. Boli zastúpení v najvyšších zákonodarných zboroch, mali vysoký podiel ľudí v orgánoch KSS a získavali i významné posty v národných výboroch, v rôznych úradoch, v armáde i v bezpečnostných zložkách. Vyhovovali im nielen oživenie všeslovanských nálad, ale i autorita ZSSR a posilnenie ľavicových síl. Činnosť Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (UNRP), Referátu ukrajinských škôl (RUŠ), ako aj ukrajinských školských a kultúrnych inšpektorátov nepochybne niesla isté znaky kultúrnej autonómie menšiny. Kultúrne inštitúcie, akými boli *Ukrajinské národné divadlo* (UND) a *Ukrajinské vysielanie Československého rozhlasu*, ale i aktivity v oblasti tlače, edičnej činnosti, literatúry a ľudového umenia zaznamenávali v tom čase značný rozvoj a naznačili ďalšie perspektívy. V tomto zmysle aj označenie povojnového obdobia za roky kultúrno-osvetovej renesancie Rusínov a Ukrajincom na Slovensku má určité opodstatnenie⁴².

Hlavným problémom bola hospodárska a sociálna situácia na severe východného Slovenska v roku 1945, ktorá bola podmienená historickým vývojom regiónu, ale i prechodom frontu. Oblasť bola silne devastovaná a ľudia tam žili v nedôstojných podmienkach. Československý štát dokázal zabrániť ďalším hospodárskym škodám a predísť stratám na ľudských životoch, ktoré hrozili v dôsledku hladu, zimy a epidémií. Úsilie o rekonštrukciu, ako aj o prvú fázu industrializácie malo aj politické aspekty a stalo sa témou politického súperenia KSS a *Demokratickej strany*, hoci neraz vo forme vzájomných nepodložených invektív. Ostrejší politický boj sa odohrával okolo riešenia agrárnej otázky. V rokoch 1945–1948 sa začala meniť aj sociálna štruktúra a stala sa základom istých deformácií rozvrstvenia Rusínov a Ukrajincom v ďalších desaťročiach⁴³.

Dôležitú úlohu v tomto období zohrávala UNRP, ktorá reprezentovala menšinu a presadzovala jej záujmy nielen v politickej, ale i v ostatných sférach života spoločnosti. Inšpirovaná vývojom na Zakarpatskej Ukrajině mala znač-

né ambície a získavala prirodzený rešpekt. Na druhej strane, ani demonštrovanie prosovietskych postojov, ani istá afinita ku programu a ideológii komunistickej strany, ústretovosť k cirkevnej politike, ani príklon k novej národno-kultúrnej orientácii minority zo strany UNRP nevedli k ústavnej kodifikácii menšiny ani k právnemu uznaniu UNRP a k zachovaniu istej kultúrnej autonómie rusínskej a ukrajinskej komunity v republike. Príčinou neboli len chyby vedenia UNRP, jej personálne zloženie alebo prehnané požiadavky, ale skutočnosť, že obsahom a formou už nezodpovedala koncepcii riešenia národnostnej otázky vôbec, ale ani problematiky Rusínov a Ukrajincov v Československu zvlášť⁴⁴.

Je však potrebné pripomenúť, že počas historického vývoja etnogenéza obyvateľstva pod Karpatmi a na prilahlom území Slovenska prebiehala pomaly a proces jeho nacionálneho konštituovania sa oneskoril⁴⁵. Preto rusínsky ľud v severných okresoch východného Slovenska ani v povojnových rokoch ešte nedisponoval všetkými atribútmi novodobého národa⁴⁶. Inteligencia stále váhala medzi rôznymi koncepciami, ale rozhodnutie priniesla zmluva o Zakarpatskej Ukrajine medzi Československom a ZSSR. Etnikum sa totiž muselo uznať za ukrajinské, inak by to spochybnilo oprávnenosť odstúpenia Podkarpatskej Rusi. To znemožňovalo KSČ rešpektovať historickú kontinuitu a nechať národnému vývoju prirodzený ráz a demokratický charakter⁴⁷.

Po prevrate vo februári 1948 vedenie komunistickej strany sa usilovalo vyriešiť problém národnej identity a jazyka Rusínov napriek tomu, že to uznali za ich vlastnú záležitosť⁴⁸. Skutočnosť, že táto otázka zostávala otvorenou a aj formálne neuzavretou, predstavovala prekážku v snahe vtlesniť národný pohyb menšiny len do oblasti kultúry, ako to vtedy vyplývalo z koncepcie národnostnej politiky⁴⁹. V tejto súvislosti jej vyhovovala aj nerozhodnosť vedúcich činiteľov, a najmä, pomerne ľahostajný postoj rusínskej a ukrajinskej verejnosti k tomuto problému. Návrhy predstaviteľov minority I. Rohaľa-Iľkiva a Š. Bunganica vypracované pre ÚV KSS na prelome rokov 1948–1949, ako i možnosť vytvorenia národnostného okruhu, neboli akceptované.

Pravda, medzi ľuďom severovýchodných okresov Slovenska i vtedy ďalej prevládalo rusínske (karpatoruské) cítenie, ktoré bolo desaťročia podporované gréckokatolíckou cirkvou. Nemalo však výrazný etnický akcent a viac-menej vyjadrovalo len začlenenie človeka do istého nábožensko-kultúrneho kontextu. U malej časti inteligencie pretrvávala ruská orientácia nadväzujúca na naratív národných buditeľov XIX. storočia, ktoré boli oživené ruskou porevolučnou emigráciou. Najmenej zastúpený bol ukrajinský smer, ktorý na Slovensku, na rozdiel od Zakarpatska, nemal skoro žiadne tradície a podporu⁵⁰. Tejto situácii zodpovedal stav v jazykovej oblasti. V bežnej komunikácii sa takmer výlučne hovorilo miestnym dialektom, kým inteligencia v oficiálnom styku preferovala ruštinu. Literárny ukrajinský jazyk, okrem niekoľkých jednotlivcov, vtedy na

Slovensku vlastne ani nikto neovládal. Z týchto dôvodov všeobecne uznaný a používaný spisovný jazyk Rusínov vlastne ani nejestvoval⁵¹.

Napriek tomu, začali stranické a štátne orgány od jesene 1948 prípravy k presadeniu ukrajinskej jazykovej a kultúrnej orientácie obyvateľstva v severnej časti východného Slovensku, ktoré označujeme termínom ukrajinizácia. Jej prvá fáza v rokoch 1948–1949 sa vyznačovala úsilím získať pre tento zámer hlavne lídrov menšiny, popularizovať ukrajinský jazyk a iniciovať vznik organizácie, ktorá by akceptovala novú koncepciu. Orgány KSS začali stále viac poukazovať na neúnosnosť tolerovania „rusínskeho a ukrajinského“ charakteru obyvateľstva a používania ruského aj ukrajinského jazyka. Vytvárali nátlak na Predsedníctvo UNRP, najmä na členov KSC, aby urýchlilo definitívne rozhodnutie. Súčasne pripravovali pôdu aj pre direktívny zásah. V súvislosti so zavedením krajského zriadenia roku 1949 zanikol RUŠ, činnosť ukončili ukrajinské školské a kultúrne inšpektoráty. Od roku 1949 tlačový orgán UNRP *Пряшевищина* uverejňoval viac príspevkov v ukrajinskom jazyku. UNRP schválila návrh, aby od školského roku 1949/50 boli v ruských školách na Slovensku vo všetkých ročníkoch II. a III. stupňa zavedené dve hodiny ukrajinského jazyka týždenne⁵².

Zároveň sa začala kampaň s cieľom interpretovať rusínske povedomie ako dielo domácej a zahraničnej reakcie. Postupné odpútavanie časti inteligencie od ruskej orientácie bolo z politického hľadiska náročnejšie, viedlo sa opatrnejšie a otvorenejšie invetívy v tomto smere sa objavovali až v rokoch 1950–1951⁵³. Istú úlohu v tomto smere zohrali výsledky sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950. K rusínskej a ukrajinskej národnosti na Slovensku sa prihlásilo 48 231 ľudí, čo však v porovnaní s rokom 1930 znamenalo pokles o 50%, hoci bol do istej miery spôsobený objektívnymi príčinami⁵⁴.

Do českého pohraničia odišlo asi 20 000 Rusínov, pričom ďalší sa do českých krajov odsťahovali v rámci organizovaného náboru pracovných síl. Viac než 12 000 príslušníkov menšiny prijalo občianstvo ZSSR a odsťahovalo sa na Ukrajinu. Istý vplyv na pokles počtu Rusínov mali aj obavy zo zriadenia ruskej školy, z vysídlenia do ZSSR či z anexie územia, ktoré vtedy kolovali. Asi 41 000 príslušníkov rusínskej a ukrajinskej menšiny žilo v siedmich okresoch, čo predstavovalo asi 93% z ich celkového počtu na Slovensku. K „ruskej“, teda k rusínskej národnosti sa hlásilo asi 80% a k ukrajinskej národnosti 20% tejto minority v regióne⁵⁵. Výsledky sčítania podľa národnosti neboli publikované, čo prispievalo k prežívaniu rôznych nereálnych predstáv a dohadov.

Negatívnu úlohu zohrala tzv. pravoslávna akcia. Násilné likvidovanie gréckokatolíckej cirkvi, ktorá mnohé desaťročia bola často jedinou inštitúciou Rusínov s veľkou autoritou v spoločenskom i národnom živote, bolo zákonite pochopené ako útok nielen proti viere, ale i proti národnosti. Preto veľká časť

Rusínov pravoslávie neprijala, priklonila sa k rímskokatolíckej cirkvi, často odmietala aj ukrajinskú národnostnú príslušnosť a začala sa hlásiť k slovenskej národnosti⁵⁶. Navyše, etnonym „Ukrajinec“ po vojne tiež vyvolával asociácie na niektoré militantne prejavy ukrajinského nacionalizmu alebo kolaboráciu s nacistickým Nemeckom, ale i na kontroverznú činnosť *Ukrajinskej povstaleckej armády* (UPA), tzv. banderovcov⁵⁷.

Prechod k ukrajinskej orientácii komplikovala aj izolovanosť od Ukrajiny a neznalosť jej kultúry, a to i v radoch inteligencie. Tvrdenia, že z vedeckého hľadiska sú Rusíni na Slovensku Ukrajinci a ich nárečia dialektmi ukrajinského jazyka nevyznievali presvedčivo a bez subjektívneho presvedčenia ľudí nemohli zmeniť ich národnú identitu⁵⁸. Najväčším paradoxom bolo, že ukrajinizácia sa časovo prekrývala s bojom proti tzv. ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu, čo sa premietlo do vtedajšieho politického, ideologického a kultúrneho života spoločnosti⁵⁹. Okrem toho, ukrajinizácia mala jednorazový charakter, prevládali administratívne prístupy, preto bola vnímaná ako ďalšie umelé zasahovanie do vývoja národnej identity rusínskeho etnika.

Príslušné opatrenia sa uskutočňovali v školskej a kultúrnej oblasti. V júni 1950 sa ukrajiničina stala vyučovacím jazykom v I. ročníku ruských národných škôl. V roku 1951 bolo zastavené vydávanie v ruštine vychádzajúcich novín *Пряшевицина*. V jazyku ukrajinskom vydávané noviny *Нове життя* boli však len mutáciou tlačového orgánu KV KSS v Prešove *Nový život*. Nový ukrajinský mesačník *Дружно вперед* vznikol ako orgán *Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich* (KSUP). Kľúčovým bolo, že Predsedníctvo ÚV KSS 28. júna 1952 prijalo uznesenie o zavedení ukrajiničiny ako vyučovacieho jazyka na všetkých národnostných školách, v ktorých sa dovtedy vyučovalo rusky alebo sa využíval rusínsky dialekt.

Aktéri ukrajinizácie sa spoliehali na masovopolitickú a kultúrno-osvetovú prácu, avšak očakávania v tomto smere sa nenaplnili. Práca KSUP sa rozbiehala pomaly, preferovali sa málo efektívne prednášky a krúžky ľudovej umeleckej tvorivosti (ĽUT) združovali obmedzený okruh ľudí a na vedomie obyvateľstva vplývali len sprostredkovane. V školskom roku 1954/55 začali pracovať krúžky ukrajinského jazyka, ktoré však vznikali pri školách a úradoch a širšie vrstvy spoločnosti ovplyvňovali v minimálnej miere. Ukrajinskú národnú príslušnosť tak v tejto etape akceptovala iba menšia časť rusínskeho obyvateľstva, najmä politicky angažovaní členovia KSČ, funkcionári, inteligencia v humanitnej oblasti a časť mládeže.

Menšinu v severných okresoch Prešovského kraja preto charakterizovala národná vlašnosť, ktorá sa prejavovala hlavne v indiferentnom vzťahu k etnickej príslušnosti a v ignorovaní kultúrno-politických a osvetových akcií. Ľudia sa nezaujímali o členstvo v KSUP, o ukrajinský jazyk, tlač a kultúru a usilovali sa posielat' deti do slovenských škôl. Politické a štátne orgány sa touto otázkou

síce pravidelne zaoberali, avšak ich analýza príčin bola často povrchná. Hlavné dôvody videli v neurovnaných národnostných pomeroch v minulosti a v činnosti „triednych nepriateľov“⁶⁰. Prehliadali sa pritom príčiny vyplývajúce z podstaty a formy ukrajinizácie a jednoduché praktické dôvody spočívajúce v neznalosti ukrajinského jazyka a v pochybnostiach o účelnosti jeho ovládania⁶¹.

Na základe pokynov Politického byra ÚV KSC z novembra 1955 bolo dňa 3. decembra 1955 prijaté *Uznesenie Byra ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu s cieľom analyzovať príčiny nízkej úrovne národného vedomia ukrajinského obyvateľstva a prijať aj opatrenia na nápravu*⁶². Za základnú príčinu považovalo kapitalistický systém v minulosti, ale i stranícke a štátne orgány sa dopúšťali chýb. Podliehali vraj tlaku zdola a napomáhali asimilácii alebo používali administratívne metódy v záujme „*pozdvihovania národného povedomia*“⁶³. Začala sa politická kampaň, v ktorej sa hľadali konkrétni vinníci. Robil sa nátlak na členov KSC v obciach a mestách s ukrajinskou minoritou a často boli kritizovaní za protisocialistickú činnosť tí, ktorí pochádzali z rusínskeho prostredia, ale hlásili sa k slovenskej národnosti.

Kultúrne inštitúcie minority, akými boli UND, *Podduklianský ukrajinský ľudový súbor*, *Múzeum ukrajinskej kultúry*, *Ukrajinská redakcia umeleckej literatúry Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry*, ale i médiá posilnili zameranosť na prehlbovanie národného cítenia, hrdosti a vlastenectva občanov ukrajinskej národnosti. Na druhej strane, ukrajinskú menšinu citelne zasiahla administratívna reforma v roku 1960 spojená so zmenou územného členenia republiky, ktorá vytvorením Východoslovenského kraja, a najmä integrovaním menších okresov, posilnila jej majorizovanie vo všetkých správnych celkoch⁶⁴.

Sčítanie ľudu k 1. marcu 1961 ukázalo, že počet občanov hlásiacich sa k ukrajinskej a ruskej národnosti na Slovensku sa v päťdesiatych rokoch znížil absolútne o 36,1% a relatívne dokonca o 57,3%⁶⁵. Snaha KSC a štátu usmerniť a urýchliť národný vývoj rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku teda viedla len k parciálnemu úspechu. Posilnila zostupný trend jeho početnosti, ktorý v nasledujúcich rokoch urýchlili ďalšie skutočnosti. V súlade so závermi celoštátnej konferencie KSC v roku 1960, ktorá jednostranne zvýraznila tézu o zblížovaní národov a národností, decízna sféra odsunula národnostnú otázku do úzadia a redukovala ju na problém ekonomického a kultúrneho vyrovnávania oblastí⁶⁶. Ústava Československej socialistickej republiky kolektivitú minorít fakticky naďalej ignorovala, pričom v čl. 25 sa obmedzila len na záväzok štátu zabezpečiť všetky možnosti i prostriedky k vzdelaniu v materinskom jazyku a ku kultúrnemu rozvoju občanov maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti⁶⁷.

Počet ukrajinských škôl rapídne klesal vzhľadom na dodržiavanie zásady dobrovoľnosti a práva rodičov rozhodovať o zápise detí do menšinových škôl.

Na národnom vedomí občanov ukrajinskej národnosti sa výraznejšie prejavovali dôsledky urbanizácie kraja, zmien sociálnej štruktúry obyvateľstva, uzatváranie heterogénnych manželstiev i pôsobenie iných činiteľov prirodzenej asimilácie.

Okrem toho, absolutizovanie pozitívnych aspektov vývoja spoločnosti a vidina jej ďalších perspektív viedli aj k istej liberalizácii v kultúrnej sfére, ktorá začala oveľa reálnejšie reflektovať niektoré nedostatky v hospodárskej aj v politickej oblasti. Ukázalo sa, že dogmatický výklad ideológie marxizmu-leninizmu a schematický prístup k riadeniu kultúrneho života ich vplyv na vývoj spoločnosti postupne paralyzovali a vyvolávali čoraz otvorenejšiu kritiku.

Narastajúca nespokojnosť sa prejavila aj v komunite ukrajinskej menšiny na Slovensku. Obnovila sa aj diskusia o etnicite a smerovaní národného vývoja minority. Konformné prejavy jej reprezentácie vystriedala kritika dovtedajšej národnostnej, ekonomickej, cirkevnej, kultúrnej a školskej politiky. Aktivisti menšiny sa dožadovali politicko-právnych záruk národnostnej rovnoprávnosti, zvolania celonárodného kongresu, obnovenia Ukrajinskej národnej rady, ba aj priznania autonómnych práv pre ukrajinskú menšinu⁶⁸.

Okupácia Československa armádami piatich krajín Varšavskej zmluvy v auguste 1968 proces národnej identifikácie v radoch menšiny nielen zastavila, ale stala sa medzníkom v pohybe opačného smerovania: slovakizácie. Jedným z mála zachovaných výsledkov tzv. pražskej jari bolo síce opätovné legalizovanie Užhorodskej únie v Československu, avšak gréckokatolícka cirkev v priebehu osemnásťročnej ilegality sa výrazne poslovenčila, preto nemohla byť základňou a oporou rusínskej alebo ukrajinskej menšiny, akou bola v minulosti. Navyše, vážne ju oslabovali neúspešné majetkové spory, favorizovanie pravoslávnej cirkvi zo strany štátu, ale i nezhody medzi rusínskou a slovenskou časťou cirkevnej hierarchie.

Výraznejší dosah malo tolerovanie termínu „*Rusín*“ v zmysle ústavného zákona č. 144/1968 Zb. o postavení národností v ČSSR z 27. októbra 1968, hoci len ako synonyma základného názvu „*Ukrajinec*“⁶⁹. Je možné, že táto okolnosť sa podieľala na dočasnom zastavení poklesu počtu Ukrajincov (Rusínov), aj keď úlohu asi zohrali aj konjunkturálne motívy súvisiace s posilnením prosovietskej línie politiky. Podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1970 sa totiž na Slovensku k ukrajinskej (rusínskej) a ruskej národnosti prihlásilo 42 238 osôb, t.j. 1,0% obyvateľstva. V rokoch 1961–1970 sa počet Ukrajincov a Rusov na Slovensku teda zvýšil o 19,1%, kým počet Maďarov o 6,4% a Slovákov o 9,4%⁷⁰.

Pravda, záporných konzekvencií poaugustového vývoja bolo podstatne viac. Centralizácia v období tzv. normalizácie a konsolidácie zrelativizovala nielen význam federalizácie Československa, ale sformalizovala aj ústavným

zákonom naznačený posun v postavení národnostných menšín. KSCĽ opätovne prevzala priame riadenie štátu a všetkých oblastí života spoločnosti, vrátane regulovania národnostných vzťahov. KZUP bol vyčlenený z Národného frontu a podriadený Ministerstvu kultúry SSR. Išlo vlastne o úplnú depolitizáciu i ďalšie zúženie jeho činnosti a pôsobnosti. Kádrová čistka realizovaná formou výmeny členských legitímácií KSCĽ politicky zdecimovala reprezentáciu, ale aj aktivistov menšiny, hlavne v oblasti školstva, vedy a kultúry.

Vedenie KSCĽ a štátu sa stotožnilo nielen s ideou zblížovania národov a národností, ale tiež s ilúziou o vzniku nového historického spoločenstva, „československého socialistického ľudu“, čo automaticky odsúvalo národnostnú otázku na vedľajšiu koľaj⁷¹. V podstate išlo len o aplikovanie tézy o vytvorení „sovietskeho ľudu“, ktorá bola vtedy rozpracovaná a aj propagovaná v ZSSR. Vtedajší politológovia zaviedli tento pojem na označenie určitého štádia vývoja spoločnosti v období prechodu od socializmu ku komunizmu, v ktorom v rámci novej sociálnej jednoty ľudí zanikajú rasové a etnické rozdiely medzi nimi.

Je paradoxné, že aj niektoré pozitívne stránky vývoja v sedemdesiatych rokoch, akými boli nárast investícií, zvyšovanie príjmov obyvateľstva i rast finančných dotácií kultúrnym zväzom, fakticky tiež nepriamo negatívne pôsobili na početnosť ukrajinskej menšiny. Prispievali totiž k urýchleniu difúzie minority v iných regiónoch, k zvýšeniu sociálnej mobility i k úniku z verejného života viac do súkromného prostredia alebo do malých neformálnych skupín. V praxi to vyvolávalo pasívny, miestami ľahostajný postoj k viacerým spoločenským a politickým javom a rezignovanie na vyššie, morálne hodnoty, vrátane úsilia mať národnú identitu a usilovať o etnickú emancipáciu.

Podľa sčítania obyvateľstva k 1. novembru 1980 žilo na Slovensku už len 36 850 Ukrajincov (Rusínov) a Rusov, teda 0,7% z vtedajšieho celkového počtu obyvateľstva⁷². V porovnaní s rokom 1970 to predstavovalo absolútny pokles o 7,1%, ale v relatívnom zmysle, teda aj s nutným prihliadnutím na prírastok obyvateľstva Slovenska (10,1%), dokonca o 17,8%. Uvedený trend očividne pokračoval aj v ďalšom období, ktoré sa vyznačovalo istou politickou apatiou a prehĺbením morálnej krízy spoločnosti. Preto prirodzená asimilácia Ukrajincov (Rusínov) začala nadobúdať mimoriadne veľké rozmery. Kým v prvej polovici osemdesiatych rokov priemerný ročný prírastok obyvateľstva Slovenska bol 7,18%, u ukrajinskej (rusínskej) menšiny predstavoval len 3,72%⁷³.

V dôsledku poklesu morálnej autority ZSSR na medzinárodnom fóre klesala tiež spoločenská prestíž a politická kredibilita príslušnosti k národom Sovietskeho zväzu. V osemdesiatych rokoch začalo preto dochádzať k novému účelovému asimilovaniu sa Ukrajincov, ktoré sa prejavovalo hlavne postupným rozpadom siete ukrajinských škôl a ďalším obmedzením pôsobenia a vplyvu

ukrajinských kultúrnych inštitúcií. Pozitívnym impulzom mohla byť tzv. „perestrojka“ v ZSSR od roku 1985. Osobitne inšpiratívnu bola najmä kritika nedostatkov pri riešení národnostnej otázky v Sovietskom zväze, ktorá ukázala, že mnohé jej úspechy boli len chimérou a v podmienkach Československa tomu nebolo inak.

Konzervatívny režim reprezentovalo málo invenčné a ťažkopádne vedenie ÚV KSČ, ktoré sa snažilo uchovať totalitný systém a neuznávalo kompromisy. Činnosť odporcov bola preto rekriminovaná a proti disidentom štát nasadzoval represívne orgány. Národný život Ukrajincov (Rusínov) bol tiež limitovaný, a tak jedinou zmenou uskutočnenou po roku 1985 bolo opätovné prijatie KZUP do Národného frontu od 1. januára 1987. Všetky národnostné práva Rusínov (Ukrajincov) zostali v podstate redukované na kultúrnu oblasť, ktorá mala prekryť nedostatky jestvujúce v postavení menšiny, ale rovnako i nejasnosti v rozhodujúcich otázkach jej ďalšieho vývoja. Ich úplne otvorenie však priniesla až tzv. nežná revolúcia v novembri roku 1989.

Pád totalitného režimu v Československu si totiž vynútil spoločenskú transformáciu, vrátane národnostnej problematiky. Bola znovu nastolená otázka česko-slovenského pomeru, pozornosť vyžadovala početná maďarská menšina, ale náprava sa očakávala i v riešení ukrajinskej otázky, lebo umelé a tendenčné zásahy do vývoja menšiny po roku 1948 boli objektom kritiky. Obdobie rokov 1990–1992, t.j. do rozdelenia Českej a Slovenskej federatívnej republiky, sa vyznačovalo tým, že systém dotácií národnostno-kultúrnym zväzom i podpory kultúrnych akcií a vydávania periodík sa zachoval, avšak ideologická kontrola a politické obmedzenia boli zrušené. To umožnilo akceleráciu aktivít etnických menším, vrátane Ukrajincov a Rusínov. Tí sa síce celé roky formálne hlásili k ukrajinskej alebo k slovenskej národnosti, ale vnútorne sa s touto národnou identitou nestotožnili a dožadovali sa svojich národnostných práv.

Ďalší vývoj menšiny bol determinovaný jej vnútorným rozdelením, zánikom Východoslovenského kraja, ktorý posilnil jej majorizovanie, a vznikom samostatnej a nezávislej Ukrajiny. Pri sčítaní obyvateľstva k 3. marcu 1991 ukrajinskú národnosť udávalo 13 281 ľudí, teda 0,25% obyvateľstva Slovenska a rusínsku národnosť 17 197 ľudí, t.j. 0,32% z nich. Spolu sa tak k Rusínom i Ukrajincom hlásilo 30 478 ľudí, t.j. 0,58% populácie Slovenska⁷⁴. Znamená to, že za jedenásť rokov klesol počet Ukrajincov (Rusínov) o 6 719 osôb, a to absolútne zhruba o 22% a v relatívnom zmysle o 27,7% oproti roku 1980⁷⁵.

Práve v týchto rokoch sa vyprofilovali národné hnutia Ukrajincov aj Rusínov v podstate do dnešnej podoby. KZUP sa pretransformoval na *Zväz Rusínov-Ukrajincov Československa*, vznikli *Rusínska obroda* a *Svetový kongres Rusínov* ako medzinárodná organizácia rusínskeho obyvateľstva, ako aj ďalšie ukrajinské a rusínske organizácie a periodiká. Predstavitelia rusínskeho

hnutia urobili prvé kroky ku kodifikácii rusínskeho jazyka. Ukrajinské aj rusínske organizácie zaujímali spravidla kritické postoje k národnostnej politike bývalého režimu a vyjadrovali podporu spoločenskej transformácii. Pravda, oslabovalo ich vzájomné súperenie, ale aj nejednotnosť, ktorá ich sprevádzala v prvých rokoch existencie a fungovania⁷⁶. Rozdelenie Československa k 1. januáru 1993 a vznik Slovenskej republiky predstavoval začiatok novej etapy vo vývoji tak ukrajinskej, ako aj rusínskej menšiny, ktorá v porovnaní s predchádzajúcim obdobím nie je jednoduchšia a prináša kvalitatívne nové výzvy, s ktorými sa musia vyrovnávať.

¹ Očovský, Štefan. Demografické podklady na výskum národností. *Slovakia plus 1 : Zborník príspevkov z 1. zasadnutia Stálej konferencie slovenskej inteligencie konaného v dňoch 30. novembra až 2. decembra 1992 v Častej — Papierničke*. Ed. V. Hornáček. Bratislava: Spoločnosť slovenskej inteligencie *Korene*, 1993. S. 206.

² Shandor, Vincent. Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očíma přímého účastníka udalosti). Praha: Nakladatelství Rybka Publishers, 2013. S. 16–17.

³ Ванат, Иван. Нариси новітньої історії українців східної Словаччини. (1918–1938). Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1979. С. 63.

⁴ Šrobár, Vavro. *Osvobodené Slovensko*. Praha: Čin, 1928. S. 464–465.

⁵ Жидовский, Иван Иванович. Пряшевская Русь в борьбе за свои права. *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ред. Е. С. Бачинский. Ужгород: Русский Народный Голосъ, 1936. S. 87.

⁶ Švorc, Peter. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918–1920). *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Ed. V. Goněc. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, 1997. S. 52–53.

⁷ Ванат, Иван. Державно-правове становище українців Пряшівщини в рамках ЧСР (1919–1939 рр.). *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–1939)*. Ed. M. Mušínska. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000. S. 17–30.

⁸ Бескид, Николай Александрович. Карпатская Русь. Пряшев: Издательство св. Николая, 1920. S. 70–78.

⁹ Smlouva („minoritní“) mezi čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými a Československem, podepsaná v Saint Germain-en-Laye dne 10. září 1919, publikovaná pod č. 508/1921 Sb. z. a n. (výňatek). In Gronský, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914–1945*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Nakladatelství Karolinum, 2005. S. 44.

¹⁰ Čís. 121. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1920, částka 26. Vydána 6. března 1920. S. 256.

¹¹ Proklamace generála Hennocqua. *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Ed. I. Latko. Užhorod: Klub T. G. Masaryka; Zakarpatský spolek pro ochranu památek; Užhorodská společnost české kultury J. A. Komenského; Užhorodský spolek Slovaků, 2008. S. 49–51.

¹² Bajcura, Ivan. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. S. 32.

¹³ Švorc, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919–1939)*. Prešov: Universum, 2003. S. 166.

¹⁴ Žatkovič, Grigorij. Expose dr. G. I. Žatkoviča : byvšeho gubernatora Podkarpatskoj Rusi o Podkarpatskoj Rusi. Homestead: Rusin Information Bureau, 1921. S. 31.

¹⁵ Sokolová, Gabriela et alii (et al.). Soudobé tendence vývoje národností ČSSR. Praha: Academia, 1987. S. 151.

¹⁶ Podrobnejšie pozri Dokumenty o maloroľníckej vzbure v Čertižnom a Habure roku 1935 : vydané k 25. výročiu jej vzniku. Prešov: KV KSS; Rada KNV, 1960. 169 s.

¹⁷ Čís. 121. Zákon ze dne 29. února 1920. S. 266–267.

¹⁸ Čís. 122. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jimž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1920, částka 26. Vydána 6. března 1920. S. 268–269.

¹⁹ Ričalka, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti: Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Ed. M. Čorný. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975. S. 78.

²⁰ Coranič, Jaroslav. Národnostná otázka v gréckokatolíckom cirkevnom školstve na Slovensku v rokoch 1918–1938. *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku I*. Ed. P. Šturák, J. Coranič. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity. 2007. S. 57.

²¹ Székely, Gabriel. Prínos gréckokatolíckej cirkvi do rozvoja katolíckeho školstva ba Slovensku v rokoch 1918–1939, 1939–1945, 1945–1950. *Rusínske školstvo, kultúra a osveta na Slovensku v rokoch 1919–1950 : Stav, problémy a význam pre súčasný rozvoj kultúry v SR*. Ed. O. Glosíková. Prešov: Slovenské národné múzeum — Múzeum rusínskej kultúry, 2010. S. 21.

²² Бескид, Гавриїл. З історії середніх шкіл і інтернатів Русинів Словенська в роках 1919–1950. *Rusínske školstvo, kultúra a osveta na Slovensku*. S. 98.

²³ Токар, Маріан. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород: Видавництво ПП. Басараб ММ „Наш рідний край“, 2006. S. 81–82.

²⁴ Barnovský, Michal. Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi. *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. S. 83–92.

²⁵ Гранчак, Иван et al. Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Закарпаття, 1995. Т. 2. С. 22.

²⁶ Бескид Г. Културны общества: Културно-освітна робота меджі Русинами в другій половині 19. сторіччя. *Русинський народний календарь на рік 2001*. Eds. М. Гиряк, А. Зозуляк. Пряшів: Русинська оброда, 2000. S. 178.

²⁷ Деятельность Русскаго культурно-просветительн. Общества имени Александра В. Духновича въ 1930/1931 году: Докладъ секретаря-делопроизводителя О-ва Д-ра Степана А. Фенцика на Девятомъ Общемъ Собраніи Общества им. А. В. Духновича дня 7.VI.1931 въ Мукачеве. *Карпатський світъ*, гоґ. 4, 1931, ґ. 3-4. S. 1168–1169.

²⁸ Бескид Г. Културны общества. S. 179.

²⁹ Резолюція 11-го Годичного Общаго собрания Русскаго Культурно-Просветительнаго Общества им. А. В. Духновича въ Ужгородѣ, состоящагося въ Пряшевѣ 11.VI.1933 г. *Карпатський світъ*, гоґ.6, 1933, ґ. 1–2. S. 1 367–1 368.

³⁰ Федака, Павло. Нарис історії товариства „Просвіта“ Карпатської Русі-України : 1920–1939. Ужгород: Просвіта, 1991. 52 с.

³¹ A MV SR, f. U 012, inv. j. 750. Ukrajinci na východnom Slovensku (prehľad). S. 22.

³² Краєзнавчий словник русинів-українців: Пряшевщина. Ред. Ф. Ковач. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1999. S. 215.

³³ K tomu pozri. *Kraєзнавчий словник русинів-українців*. S. 41–42, 128, 150, 283–284, 319.

³⁴ Ištók, Róbert. Karpatský región a jeho historickogeografická a geopolitická reflexia v kontexte medzivojnového obdobia (1918–1939). *Velká politika a malé regióny: Malé*

regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzi-vojnovom období (1918–1939). Eds. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner. Prešov; Graz: Universum, 2002. S. 13–15.

³⁵ Švorc P. *Zakliata krajina: Podkarpatská Rus 1918–1946*. Prešov: Universum, 1996. S. 85.

³⁶ Murcko, Michal. *Postavenie Rusínov-Ukrajincov a osudy Židov v okrese Stará Ľubovňa v rokoch 1938–1945. Spiš v kontinuite času*. Ed. P. Švorc. Prešov; Bratislava; Wien: Universum, 1995. S. 198.

³⁷ Макара, Микола Петрович — Мигович, Иван Иванович. *Карпатами поріднені: Нарис етнополітичної історії і сучасного стану українсько-словацьких взаємин*. Ужгород: Патент, 1997. С. 44.

³⁸ Magocsi, Paul Robert. *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda, 1994. S. 164.

³⁹ *Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1939. S. 25.

⁴⁰ Dudáš, Andrej. *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires: Zahraničná Matica slovenská, 1971, S. 35–36.

⁴¹ Ковач, Андрій. *Участь українців Пряшівщини в національно-визвольній боротьбі (1938 — вересень 1944 рр.)*. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1973. 17 с.

⁴² Макар, Юрій Іванович. *Українці в державах Центрально-Східної Європи. Українська діаспора*, 9/1996. С. 84.

⁴³ Konečný, S. *K niektorým otázkam vývoja sociálnej štruktúry rusínskeho obyvateľstva na Slovensku*. *Sociológia*, roč. 26, 1994, č. 5–6. S. 487–495.

⁴⁴ Gajdoš, Marián — Konečný, Stanislav. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953)*, I. Prešov: Universum, 2013. S. 122.

⁴⁵ Podrobnejšie Haraksim L. *Hnutie Ukrajincov Zakarpatska a východného Slovenska a myšlienka slovanskej vzájomnosti*. *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 2–3.

⁴⁶ Bajcura, Ivan. *Postavenie a tendencie vývinu národnostných menšín v socialistickom Československu. Národnostné vzťahy v socialistickom Československu*. Ed. F. Příkryl. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975. S. 374.

⁴⁷ Байцура, Иван. *Национальная консолидация украинского населения в Чехословакии в условиях строительства социализма*. In: М. Ричалка. *Жовтень і українська культура: Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму*. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1968. С. 510.

⁴⁸ Šutaj, Štefan. *Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa v rokoch 1945–1985. Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Ed. M. Gajdoš. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1989. S. 84.

⁴⁹ Bajcura, Ivan. *Národnostné menšiny v politike KSČ. Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Ed. J. Briškár. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. S. 26.

⁵⁰ Bajcura I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. S. 62.

⁵¹ Bajcura I. *Hlavné výsledky v riešení národnostnej otázky na východnom Slovensku. Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu UPJŠ 11*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984. S. 85–86.

⁵² *Пряшевщина*, roč. 5, 9. jún 1949, č. 24. S. 4.

⁵³ *Východoslovenská pravda*, roč. 7, 9. jún 1951, č. 134. S. 5. Referát vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku na krajskej konferencii KSS v roku 1951.

⁵⁴ *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha: Orbis, 1958. S. 51.

⁵⁵ *Slovenský národný archív v Bratislave, Povereníctvo vnútra, Sekretariát povereníka, inventárne číslo 121, škatuľa 204. Sčítanie obyvateľstva v rokoch 1930 a 1950 podľa obcí*.

⁵⁶ Байцура, Иван — Урам, Павло. *До некоторых проблем национального життя Украинцев (Русинів) в Чехословакии*. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1969. S. 11.

⁵⁷ Капішовський, Василь. Економічно-суспільний розвиток українського населення в Чехословацькій республіці та його перспективи. Пряшів: Центральний комітет Культурної спілки українських трудящих, 1960. S. 20–21.

⁵⁸ Bajcura I. *Ukrajinská otázka*. S. 134.

⁵⁹ Detailne pozri Barnovský, Michal. K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1. S. 64–82.

⁶⁰ Кудзей, Михайло. Проти національної байдужості. *Дружно вперед*, роč. 5, jún 1955, č. 6. S. 2–3.

⁶¹ Šulič, Ján. O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky. *O politice KSČ při dovršování socialistické výstavby: Z jednání historické sekce vědecké konference Vysoké stranické školy při ÚV KSČ ke 40. výročí založení KSČ konané ve dnech 1. a 2. června 1961* Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1962. S. 96.

⁶² O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom. *Uznesenia orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska*, mimoriadne číslo, 23. december 1955. S. 141–144.

⁶³ O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom. S. 156.

⁶⁴ 36 Zákon ze dne 9. dubna 1960 o územním členění státu. *Sbírka zákonů Republiky československé*. Ročník 1960, částka 15. Vydána dne 11. dubna 1960. S. 98–100.

⁶⁵ Vypočítané podľa Očovský, Štefan. Interpretácia štatistických údajov o národnostiach. In Plichtová, Jana (Ed.). *Minority v politike*. Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1992. S. 86.

⁶⁶ Novotný, Antonín. Prejav: zv. 2. Bratislava: Pravda, 1964. S. 267.

⁶⁷ 100 Ústavní zákon ze dne 11. července 1960: Ústava Československé socialistické republiky. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. Ročník 1960, částka 40. Vydána dne 11. července 1960. S. 298.

⁶⁸ Podrobnejšie pozri Konečný, S. Oživenie národného hnutia Rusínov (Ukrajincov) na Slovensku v šesťdesiatych rokoch. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín: Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie „K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine“*. Ed. J. Kundrát. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1999. S. 92–97.

⁶⁹ Ústavný zákon o postavení národností v Československej socialistickej republike z 27. októbra 1968, č. 144 Zb. *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1972. S. 159.

⁷⁰ Rozvoj spoločnosti v Slovenskej socialistickej republike: Podľa výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov 1970. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 1971. S. 204.

⁷¹ Pozri Hutira, Ivan. Utváranie nového historického spoločenstva — československý socialistický ľud — zákonitosť budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Bratislava: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1986. 153 s.

⁷² Údaje a fakty o národnostiach žijúcich v SSR. Bratislava: Sekretariát Rady vlády SSR pre národnosti, 1984. S. 10.

⁷³ Srb, Vladimír. Ukrajinské-rusínske obyvateľstvo v Československu 1970–1990. *Slovenský národopis*, roč. 40, 1992, č. 4. S. 432.

⁷⁴ Statistická ročenka České a Slovenská federatívni republiky 1991. Praha: Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů, 1991. S. 706–707.

⁷⁵ Konečný S. K niektorým otázkam vývoja. S. 487–488.

⁷⁶ Podrobnejšie pozri Богдан, Павло. 20 років — здобутки і втрати (1989–2009) [Bogdan, Pavol. 20 rokov — víťazstvá a prehry (1989–2009)]. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2012. 145 s.; Gajdoš M. — Konečný S. Rusínska

a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989. *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Ed. Š. Šutaj. Prešov: Universum, 2005. S. 109–120.

REFERENCES

1. Bajcura, I. (1984). Hlavné výsledky v riešení národnostnej otázky na východnom Slovensku. *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu UPJŠ 11*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo [in Slovak].
2. Bajcura, I. (1983). Národnostné menšiny v politike KSCĽ. *Národnostná otázka a mládež v politike KSCĽ*. J. Briškár (Ed.). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo [in Slovak].
3. Bajcura, I. (1975). Postavenie a tendencie vývinu národnostných menšín v socialistickom Československu. *Národnostné vzťahy v socialistickom Československu*. F. Příkryl (Ed.). Bratislava: Nakladateľstvo Pravda [in Slovak].
4. Bajcura, I. (1967). Ukrajinská otázka v ČSSR. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo [in Slovak].
5. Bajcura, I., & Uram, P. (1969). *Do nekotorykh problem natsional'noho zhyttia Ukraintsiv (Rusyniv) v Chekhoslovachchyni*. Priashiv: Kul'turnyj soiuz ukrainc'kykh trudiaschykh [in Ukrainian].
6. Barnovský, M. (1996). K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. *Historický časopis*, 1, 64–82 [in Slovak].
7. Beskid, N. A. (1920). *Karpatskaja Rus'*. Prjashev: Izdatel'stvo sv.Nikolaja [in Russian].
8. Coranič, J. (2007). Národnostná otázka v gréckokatolíckom cirkevnom školstve na Slovensku v rokoch 1918–1938. *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku I*. P. Šturák, J. Coranič (Ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity [in Slovak].
9. Bogdan, P. (2012). *20 rokov — víťazstvá a prehry (1989–2009)*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки [in Ukrainian].
10. *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. (2008). I. Latko (Ed.). Užhorod: Klub T. G. Masaryka; Zakarpatský spolek pro ochranu památek; Užhorodská spoločnosť českej kultury J.A. Komenského; Užhorodský spolek Slováku [in Czech].
11. Dudáš, A. (1971). *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires: Zahraničná Matica slovenská [in Slovak].
12. Fedaka, P. (1991). *Narys istorii tovarystva Prosvita Karpats'koj Rusy-Ukrainy: 1920–1939*. Uzhhorod: Prosvita [in Ukrainian].
13. Gajdoš, M., & Konečný, S. (2005). Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989. *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Š. Šutaj (Ed.). Prešov: Universum [in Slovak].
14. Gajdoš, M., & Konečný, S. (2013). *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953)*. Prešov: Universum [in Slovak].
15. Gronský, J. (2005). *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I: 1914–1945*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Nakladatelství Karolinum [in Czech].
16. Haraksim, L. (1960). Hnutie Ukrajincov Zakarpatska a východného Slovenska a myšlienka slovanskej vzájomnosti. *Historický časopis*, 8, 2–3 [in Slovak].
17. Hbranchak, I. (1995). *Narysy istorii Zakarpattia*. (Vol. 2). Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].
18. Hutira, I. (1986). *Utváranie nového historického spoločenstva — československý socialistický ľud — zákonitosť budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Bratislava: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS [in Slovak].

19. Ištók, R. (2002). Karpatský región a jeho historickogeografická a geopolitická reflexia v kontexte medzivojnového obdobia (1918–1939). *Veľká politika a malé regióny: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918–1939)*. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner (Eds.). Prešov; Graz: Universum [in Slovak].

20. Kapishov's'kyj, V. (1960). *Ekonomichno-suspil'nyj rozvytok ukrains'koho naseleennia v Chekhoslovaťskij respublitsi ta jeho perspektyvy*. Priashiv: Tsentral'nij komitet Kul'turnoi spilky ukrains'kykh trudiaschykh [in Ukrainian].

21. Konečný, S. (1994). K niektorým otázkam vývoja sociálnej štruktúry rusínskeho obyvateľstva na Slovensku. *Sociológia*, 5–6, 487–495 [in Slovak].

22. Konečný, S. (1999). Oživenie národného hnutia Rusínov (Ukrajincov) na Slovensku v šesťdesiatych rokoch. Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. *Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine*. J. Kundrát (Ed.). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity [in Slovak].

23. Kovach, A. (1973). *Uchast' ukraintsv Priashivschyny v natsional'no-vyzvol'nij borot'bi (1938 — veresen' 1944 rr.)*. Priashiv: Kul'turnyj soiuz ukrains'kykh trudiaschykh [in Ukrainian].

24. *Kraieznavchij slovnyk rusyniv-ukraintsv: Priashevshyna*. (1999). F. Kovach (Ed.). Priashiv: Soiuz rusyniv-ukraintsv Slovats'koi respubliky [in Ukrainian].

25. Kudzej, M. (1955). Proty natsional'noi bajduzhosti. *Druzhno vpered*, roč, 6, 2–3 [in Ukrainian].

26. Magocsi, P. R. (1994). *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda [in Slovak].

27. Makar, Y. I. (1996). Ukraintsi v derzhavakh Tsentral'no-Skhidnoi Yevropy. *Ukrains'ka diaspora*, 9, 84 [in Ukrainian].

28. Makara, M. P., & Myhovych, I. I. (1997). *Karpatamy poridneni: Narys etnopolitychnoi istorii i suchasnoho stanu ukrains'ko-slovats'kykh vzaiemyn*. Uzhhorod: Patent [in Ukrainian].

29. Murcko, M. (1995). Postavenie Rusínov-Ukrajincov a osudy Židov v okrese Stará Eubovňa v rokoch 1938–1945. *Spiš v kontinuite času*. P. Švorc (Ed.). Prešov; Bratislava; Wien: Universum [in Slovak].

30. Očovský, Š. (1993). *Demografické podklady na výskum národností. Slovakia plus I: Zborník príspevkov z I. zasadnutia Stálej konferencie slovenskej inteligencie konaného v dňoch 30. novembra až 2. decembra 1992 v Častej — Papierničke*. V. Hornáček (Ed.). Bratislava: Spoločnosť slovenskej inteligencie Korene [in Slovak].

31. Očovský, Š. (1992). Interpretácia štatistických údajov o národnostiach. *Minority v politike*. Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie [in Slovak].

32. O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom. (1955). *Uznesenia orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska*, 23, 141–144 [in Slovak].

33. Ričalka, M. (1975). Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti: Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. M. Čorný (Ed.). Bratislava: Nakladateľstvo Pravda [in Slovak].

34. *Rozvoj spoločnosti v Slovenskej socialistickej republike: Podľa výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov 1970*. (1971). Bratislava: Slovenský štatistický úrad [in Slovak].

35. Shandor, V. (2013). *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očima přímého účastníka udalosti)*. Praha: Nakladatelství Rybka Publishers [in Czech].

36. Sokolová, G. (1987). *Soudobé tendence vývoje národností ČSSR*. Praha: Academia [in Czech].

37. Srb, V. (1992). Ukrajinské-rusínske obyvateľstvo v Československu 1970–1990. *Slovenský národopis*, 40, 432 [in Slovak].

38. Šrobár, V. (1928). *Osvobodené Slovensko*. Praha: Čin [in Czech].
39. *Statistická ročenka republiky Československé*. (1958). Praha: Orbis [in Czech].
40. *Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky 1991*. (1991). Praha: Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů [in Czech].
41. Šulič, J. (1962). O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky. *O politice KSČ při dovršování socialistické výstavby: Z jednání historické sekce vědecké konference Vysoké stranické školy při ÚV KSČ ke 40. výročí založení KSČ konané ve dnech 1. a 2. června 1961*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury [in Czech].
42. Šutaj, Š. (1989). Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa v rokoch 1945–1985. *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. M. Gajdoš (Ed.). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV [in Slovak].
43. Švorc, P. (2003). *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919–1939)*. Prešov: Universum [in Slovak].
44. Švorc, P. (1997). Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918–1920). *Československá historická ročenka 1997*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně [in Czech].
45. Švorc, P. (1996). *Zakliata krajina: Podkarpatská Rus 1918–1946*. Prešov: Universum [in Slovak].
46. Székely, G. (2010). Prínos gréckokatolíckej cirkvi do rozvoja katolíckeho školstva ba Slovensku v rokoch 1918–1939, 1939–1945, 1945–1950. *Rusínske školstvo, kultúra a osveta na Slovensku v rokoch 1919–1950 : Stav, problémy a význam pre súčasný rozvoj kultúry v SR*. Glosíková (Ed.). Prešov: Slovenské národné múzeum — Múzeum rusínskej kultúry [in Slovak].
47. Tokar, M. (2006). *Polytichni partii Zakarpattia v umovakh bahatopartijnosti (1919–1939)*. Uzhhorod: Vydavnytstvo PP. Basarab MM Nash ridnyj kraj [in Ukrainian].
48. *Údaje a fakty o národnostiach žijúcich v SSR*. (1984). Bratislava: Sekretariát Rady vlády SSR pre národnosti [in Slovak].
49. *Ústava Slovenskej republiky*. (1939). Bratislava: Štátne nakladateľstvo [in Slovak].
50. Vanat, I. (2000). Derzhavno-pravove stanovysche ukraintsv Priashivschyny v ramkakh ChSR (1919–1939 rr.). *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–1939)*. M. Mušinka (Ed.). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej university [in Slovak].
51. Vanat, I. (1979). *Narysy novitn'oi istorii ukraintsv skhidnoi Slovachchyny. (1918–1938)*. Priashiv: Slovats'ke pedahohichne vydavnytstvo, viddil ukrains'koi literatury [in Ukrainian].
52. Zhidovskij, I.I. (1936). *Prjashevskaja Rus' v bor'be za svoi prava. Podkarpatskaja Rus' za rody 1919–1936*. Uzhgoorod: Russkij Narodnyj Golos [in Russian].
53. *Zhovten' i ukrains'ka kul'tura: Zbirnyk materialiv z mizhnarodnoho sympoziumu*. (1968). Priashiv: Kul'turnyj soiuz ukrainc'kykh trudiaschykh [in Ukrainian].